

SZABÓ LŐRINC: KÜLÖNBÉKE

Az 1936-ban megjelent *Különbéke*-kötet a békétlenséget és az állapotrajzot különlegesen ötvözi. Mintha amaz – matéria, mit az elme végső jóváhagyásával, sőt, talán irányításával a személy kitermel – főként azt a célt szolgálná, hogy ez (a rajz) összetettebb legyen. Megmarad bizonyos zakatolása a versnek, mint a *Nincs idő*, az első darab nyomban bizonyítja, s ez a kattogó precizitás eléggé híven adja vissza a szemlélet mechanikájának lényegét. Vagyis hogy a felfogás tulajdonképpen gépies. Ritkán érezhető ilyen formátumú költőnél, hogy ennyi műve jár ugyanarra a strófára. Vagy egy szabvány, a fogalmi merészségé, s ez köt békét a hagyományos világképpel, tehát a kántálás pontossággal, a lebonyolítással, a lineáris vonalvezetéssel, az egyik ponttól a másikig bizonyos kidolgozás és anyagmegmunkálás jegyében eljutó szándékkal; az automatikus-materialista ihletést az agy szerkezet (melyet a külvilág és az ősvilág determinál) maradéktalanul követi, vagy fordítva. Az eredmény sosem lehet kétséges: a világot a legjobban kiszolgáló poézisek egyike így a Szabó Lőrincé. Biztat egy kis lázadásra, ezt „kimorogja”, kozmikus panasza aktualitásokon csak úgy mutat túl, hogy a lényt abszolutizálja, eleganciája annyi, hogy ezt a végeességet a helyére teszi (mert a végtelen: csak a mechanikusan működő szervi lét, ahol az anyagelvű agy az anyagnak így parancsolója), rangja olyasmi, hogy ebben nem alkuszik, modernül „mindig ugyanazt” csinálja, méghozzá a vállalt feladathoz képest jól, hibátlanul, erővel.

Ma úgy érezzük: ez a költészet valamelyest fárasztó mintázatú. Mintha a vers épp technikailag rövidített volna le bizonyos pályákat, melyeket Szabó Lőrinc általában még „bejár”. A *Nincs idő* első versszaka így hangzik: „Ugy érzem, szörnyű vén vagyok, / millió éves a szívem, / ezért van oly nagyon te-le, / ezért ver olyan nehezen.” Formailag a múlt század almanach-lírájával rokon, s egyáltalán, fárasztóan részletező. Két sor is töltelek. S amit mond, a második versszakban sem válik

érdekessé. Furcsa, hogy a fogalmi merészség, vagyis ami „ráménőségnek”, közvetlen megközelítésnek látszhatott valamikor, most az agy zsánerképfüzére: „Ez a szív megtanult beszélni / és mindenre emlékezik / és engem persze érdekelne / tudni a történeteit . . .” Ahogy fogalmivá tesz sokkal érzékenyebb állagú dolgokat, a vers szövése is körülményessé válik; utoljára említjük, de a később előkerülő versek elemzésénél is fel kell figyelni rá: gépiesen zakatolnak a sorok, kiritmizáltságuk szembezőkő, nem „lazaságaik” egykori üdesége (nyeresége). A szavak és a kapcsolások közhelyessége túl gyakori, nézzük a harmadik szakaszt: „mert csak ő ismer igazán, csak / ő tudja, mik a titkai / annak a vén birodalomnak, / mely a nevemet viseli”. A rímek egykor olyan jól odavetettek voltak, élőbeszédes az előadásmód; most a „vén birodalom” avittas, pontatlan, a legkönnyebb megoldás, és az ötlet nem túl friss. A közlés egész szerveződése áttetsző, „kiolvasható”. Érdekes, hogy a legmaradandóbb hatást az irritáló elem teszi: a kattogó imamalomszerűség. A negyedik versszak is múlt századi: „Jó volna tudni, elbeszélni, / mit látott, mit mond és miért . . .” Ez töltelékkel dúsitott fogalmazási mód! „. . . de nincs időm rá: a világ / nem tart el a verseimért”. Nagyon vulgáris gondolat, kifejezés, egyáltalán: elfogadhatatlan feltételezés, hogy ilyen összefüggések volnának. Ezt korántsem holmi etikai prüdéria jegyében mondjuk ma. De egyszerűen érdektelen költői (gondolkodói) közlés, hogy miért nem hajlandó a költő (gondolkodó) saját lényének, elméjének stb. alaposabb tanulmányozására. Ennek a stílusnak volt egy petőfies könnyedsége – száz évvel azelőtt –, ám a jelenség ismételteretlen. És a befejezés is a legátlagosabb Heine hangját idézi; ama költészeti modor előnyei nélkül: „Milyen kár! mondom eltűnődve. / Kinek kár? kérdem. Csak nekem! / És már örülök, ha beszélő / szívemről elfeledkezem.” A harmadik sor azonnali válasza a belső párbeszédben: mélypont. Azonnal visszavágás, érdektelen szinten, érdektelen fogalmazásban. A záró sorpár látszólagos enyhültsége nem kontraszt: az egész vers épp csak érintette egy téma felületét. Az évszám:

1934. Nem akarom sorolni, József Attila, Babits, Kosztolányi milyen verseket írt ekkor. Jékely is erősen „készülődött” legjava, zseniális korszakára. Ez a vers, ismétlem, Szabó Lőrinc egyik fontos kötetének alaphangja. Nem véletlen félresiklás; ez itt az átlagteljesítmény.

Az *Ősapám* is agyközpontúan materiális szemléletű. Két versszakát idézzük: „Mint a földből a hóvirágot / a tavaszi kíváncsiság, / előőrseit koponyámból / az agy kidugta s messze lát . . .” A „tavaszi kíváncsiság”: rigmusba illik inkább. A „messze lát”: könnyed kis dallam, kézenfekvő megoldás. Hiányzik az egésznek az éreztetett mögöttes tartománya; vagyis ilyesmi sem pótolja a felület érdektelenségét. Az agy kiült, írja, homlokára, „s lett belőle két barna szem”. Még egy közhelyes versszak: „Állkapcsom s gyomrom ő csinálta, / fülemben a hang neki int” (? !), „kéjének tolmácsa a húsom, / ujjam hegyével ő tapint”. Tapintható itt a vers leltár-jellege. Ahelyett, hogy összefogná, Szabó Lőrinc részletezi, sorosan kapcsolja a téma elemeit. A záró „csattanó” is leül, nem csap fel: „. . . tudta, hogy ő az ősapám” (az agy), „s most azon töpreng bizonyára, / hogy mit fog tenni ezután”. Mai költészetfelfogásunk számára ez bántó túlegyszerűsítés. A „bizonyára”: csaknem tűrhetetlen lazaság egy ilyen szövésű szakaszban. És a legcsekélyebb érdeklődésünket nem kelti fel az agy ezutánja iránt. (Nem szólva arról, hogy jól vissza se sugároz semmit a versre ez a befejezés.) József Attila hasonló dallamú vers-helye tűnik fel emlékezetünkben: „Értem, hogy anyám eltemeték, / de nincs és nyugtalan vagyok, / ezt nem értem.” (Tehát az értelem, az „agy” kérdésköre itt is, ami eredetileg nem lenne az. Mégis . . .) „Felnőtt lehetnék.” (Korábban azt írta ugyanis: „Az meglett ember, akinek / szívében nincs se anyja, apja.”) És ami az elmén túlra mutat, zárójelben, egy egész világnyi zökkenővel, s nem a Szabó Lőrincet itt jellemző körülményes levezetés eredményeképpen: „(A mosogatótál ragyog).” József Attilánál a tárgyak, ahogy Kosztolányinál is, valóban égitestekké tudnak válni, a drámai szaggatottságból

hétköznapi lélegzetvétel lesz, s fordítva. Így ennek a versének a végén is, ahol az „ezután” a zárzó, és a költő szintén „nem tud” valamit, világnyi fontosságúvá növekszik, másrészt a maga helyére törpül az egyéni kérdéskör: „Nem fáj, de meg sem érinthettem, / nem láttam holtában anyám, / nem is sírtam. És érthetetlen, / hogy mindig így lesz ezután.” Szabó Lőrinc a saját témájának maga nem adja meg azt a többletet, amelynek korántsem pátosz vagy nyílt megrendülés lenne az eszköze. A verset mechanizmusként bonyolítja le, s a gépezet – lejár.

A föld álma szintén csupa önisméltő körülményeskedés: „Álmodtam: test nélkül lebegtem / mint az ég, mind a gondolat . . .” (Közhely!) „. . . és egy sivatag volt alattam, / poros és sáros sivatag”. (Toldalékok.) „A sivatag, a nagy, nehéz föld, / aludt és talán álmodott; / s egyszerre csak mozogni kezdett / s azt mondta: – Én! és hogy: Vagyok! / – Én! Vagyok! – kiáltott fel hozzám . . .” Alapjában deklamálásra számító költészet ez itt, a *Különbéke*-kötetben.

Nem a hétköznapi egyszerűséget kifogásoljuk itt, ellenkezőleg: ez az, amit hiányolunk. Mert a sivatagos vers például nem hétköznapien egyszerű. Nem az, mert hosszan, versszakokon át él olyan elbeszélő versmodorral, ami igen rég volt akkor már korszerű, friss, köznapi. A feltérdelő és szoborrá formálódó por, amely „ment . . . ment támoogyva”; és világosan értjük a szimbolikát, hogy ez az ember, ez a por, és ki is mondja, hogy az Embert, aki lenéz rá, Istennek látja (mennyeivel elegánsabban, végletebben, tragikusabban és fanyarabbul – tehát: köznapibban – elmondta ugyanezt Rilke a szökőkutakról írt versében!), tisztán látszik ez, s így a vers mintegy kacsint ránk, gyakorlatilag a szerző a cinkosunk, s mégis azt várna, hogy feszült figyelemmel lessük a végkifejletet. Előttünk lapoz oda a „könyvben”, ahol a „poén” lapul. Már a komótos léptei is (a vers-léptek) elárulják, mi lehet itt a lényeg. Csakhogy azt fele ilyen terjedelemben elmondhatta volna. A *Fölkelni* jellegzetes „különbéke-vers”. Nem akar fölkelni, mégis fölkel, mégis arra gondol, hogy ez amolyan húzom-nyúzom dolog, mi lenne jó

helyette, akkor egy halottra gondol, aki ő lenne, amennyiben öngyilkosságot követne el, mert föl kell kelnie, s milyen volna az akkor, ha egy halottat vonszolnánk, hogy keljen föl, akkor inkább fölpattan: „eh, mindegy, gyorsan fürdeni, / még a kabátot, hol az órám? / egész jó ez a reggeli . . .” Sajnos, lapos életkép a vers. És a bizonytalanítás sem segít rajta, hogy az utolsó versszakban megint ide-oda villan (inkább billen) a kedély: „De az a szörnyű volt, szörnyű mégis / az a felkelés, az az ágy! S nyújtózkodva nézek utánad, / álom, te boldog túlvilág.” Szabó Lőrinc az anekdotázós irodalom legmodernebb leplű műve.

A *Reggeli ének* lényege az, hogy „de jó a fürdőkádban ülni”. És a kompozíció – szelleme – megint igen kevésbé összetett. „A víz melege és az ének,” olvashatjuk, „mindennap megfiatalít, / / s mikor már rég elmúlt a reggel / s dolgozik agyam és kezem, / akkor is bennem zeng egész nap / az én istentiszteletem, // és mint vágy, vagy emlék, velem van / valaki, akit nem hiszek; – ha volna, biztosan szeretne, / és ha van, hát így is szeret”. Heine ismét, másodkiadásban; és teljesen anakronisztikusan a – jó – petőfis hang.

Az egykor oly híres vers, a *Gyomrok* („Ettem. Tíz deka disznósajtot”) ma már szintén nem oly lenyűgözően egyszerű. Azt várnánk, hogy ezeknek az egyszerűségeknek makacs tartalma legyen, szintén egyszerű, de maradandó (s összetett, mai igényeinket is kielégítő, ahogy Babits, József Attila, a harmincas évek Jékelyje, Kosztolányija stb. jóval szól hozzánk). Ilyesmi itt nincsen, a képleten hamar átlátunk: gyomor az ember, gyomor a világ, ha az ember jóllakik, már a világ gyomrában ő is különb étel, s minden „jobban van” rendben. A kirímelt, kiritmizálódó sorok egyhangúsága sivatagos. A történetek (mint a *Nagyanyám* című versben, vagy a *Tragédia* öt versszakában) érdektelenek, pontosabban: még maradék figyelmünket is hátrányosan köti le az a tudat, hogy a második sorra rácsap ilyen-olyan rímmel a negyedik, s ez érezhetően meghatározza a vers futását, ezek az oldalbabökések túl erősek. A rémségek, a

csattanók itt is az anekdota szintjén maradnak. A *Találkozás* vándor-lendülete még élvezetes, ám a kihegyezett gondolatok („messze komondor ugatott, / még feleltem neki, / s büszkén álmodtam, hogy kutyának is / volnék valaki”) untatnak, inkább még zavarba is ejtenek (költőjük miatt feszengve). S ahogy felébredve egy disznót pillant meg, mely bámul rá, s ő undorodik ugyan e „ronda gép” láttán, de azt érzi: „egyszerre mégis megkívántam / a disznópecsenyét”, rosszul vulgáris. A *Komédia* is elnagyoltan érzékel, lát s fogalmaz. Egyáltalán, bántó, amilyen „konyhakész” kifejezéstartalammal él; sajnos a versek szövete sem tanúsít differenciáltabb gondolkodást. Szabó Lőrincet megtévesztette a korabeli újdonság lehetősége; túlzottan ezt követte. (A *Komédia* így indul: „Ő parancsolt, én meg vitáztam, / ő győzött és vesztettem én . . .” – Töltelék az egyik! – „Igy ment ez sokáig, de most már / túljárok a világ eszén.” Ezek a dolgok nem ilyen egyszerűek. Azaz: *kifejezhetőek* nagyon egyszerűen, és *vannak* is így, ám akkor az egyik vagy a másik tényezőnek hozzá kell segítenie a másikat ehhez az értékéhez. Ha viszont a kifejezés is differenciálatlan, a nyersanyag is, a hatás végképp elmarad.) A következő versszakban is sok érdektelen szó- és fogalomkapcsolás: „Add meg, muszáj, mondtam magamnak, / add meg, ami az ördögé, / s amit megmenthetsz, azzal indulj / igazi céljaid felé!” A kifejezés hurrá-optimizmus jellemzi ezt a költészetfelfogást. A lelkendező ritmizálás csaknem minden árnyalatot elsöpör. Persze, hogy „van igazság” abban, amit elmond; csak ma már ilyen általánosságokban hallani e témákról – igen kevésnek érződik. Kulinak beállítja az árnyékát, a butasággal megbékül, mert nincs ideje, hogy csetepatékban vesztegetődjék el, így egész jól megfér a világgal, árnya urával, s ha ez leszamarazza, ő visszabődül hódolattal, hogy: I – á!

Az *Itt vagy itthon!* jól indul: „Szinte roskadnak a gyümölcsfák, / fekszem hús lugasuk alatt . . .” (Bár a hús – egy kicsit közhelyes.) „Mindegyik egy kis zöld mennyország . . .” (Mintha édességbe hajlana?) „és nézem a madarakat”. Sajnos,

leltárius felsorolásba vész a vers, és a közlendő nem kárpótol újdonsággal: „Ember vagyok és kell a csorda, / oda kell bújni melegért, / kell a meggyűlölt rokon-állat, / mely valahogy mégis megért . . .” Az utolsó sor bizonytalansága nem stíluserősítő, inkább a sor hosszúságából adódik. És miközben az olcsó világot vázolja ezután – nem vigyáz eléggé, hogy ne a legközelebb legyen a magáé is.

A kötet záró versében, ennek a legvégén, megoldásra mutat: „egyre jobban kezdem szeretni / a gyerekeket”. A *Különbéke* „gyerek-versei” tanúsítanak is ilyesmit. Ott, a kis-világban érzékenyen figyel a részletekre, s mert híven követi témáit, kifejezésmódja is elevebb. (S mert kifejezésmódja híven követi gondolkodását, ahol így az egyik nem eleven, ott . . .) Ám a többi versben – végigfutni sincs módunk e vastag kötetten darabról darabra! – ilyen általánosságokban reked meg: „Gyilkosod a tömeg, de rejtek, / jó rejtek is, ha elfelejted, / hogy szánod és hogy undorít.” Kosztolányi, József Attila mennyivel messzebb jut a részvétellel, a megértéssel, minden különbözőségük ellenére ők ketten milyen közös nevezőig érnek el! Szabó Lőrinc tartásával végső soron nem lenne baj; ha hiteles, máig érdekes hírt adhatna egy világérzet „tájairól”. Szabó Lőrincsel, ha őszinték vagyunk, nem az a bajunk, hogy a felfogása vitatható; minden felfogás vitatható a költészetben, a kifejezés nem lehet az. S nála a kifejezés módja avult el. És ahogy e burkok lehámlanak, alapján érdektelen szemlélet bukkan elő.

Maga a *Különbéke*-vers ritmizálása: jellegzetes képe Szabó Lőrinc gondolatközlési módjának. A rövidre metszett páros sorok (a kettes és a négyes minden versszakban) olyasmit sugallnak előnytelenül, hogy a dolgok fogalmilag így tömöríthetők, tetszetős formába foghatók (igaz, hogy ez a forma azt ígéri: egyszerűségével közvetlenül szól hozzánk). Az életről itt a költő tudja már, hogy „milyen mocskok”. (Rettentő leegyszerűsítés; nem menti az sem, hogy történetesen a materiális életről szól; a materiális élet sem csak „mocskok”.) És a „valószínűleg felkötöttem / volna magam” is roppant érdektelen.

Nem ábrázolja témáit, inkább elmond róluk sok mindent. Elmondja magát, egy-egy vers-állapotát, egy téma ürügyén. Ez sem volna baj; a két minőség azonban nem fokozza, hanem laposítja egymást. (A tárgyé és a versé.) Az éveknek itt „förtelmei” vannak (nem segít az ötletes rím: „förtelmeit” – „fertőtlenít”), a dolgok úgy mutatkoznak meg, hogy „fátylát dobta sorra minden, / egymásután . . .”, s a költő látja, hogy „sokkal több a mocsok, mint / az ifjúkor / sejteni bírta volna” benne valamikor. Ezek kétségtelen igazságok, és mondhatnánk azt is: fontos, hogy elmondta őket valaki; ám ettől még nem érzünk katarzist, nem érzünk érdeklődést, nem érzünk örömet a költői teljesítmény nyomán, nem hat ránk ez így elmondva (ma; vagy ma már). Unalmas, hogy ki tudja hányadszor olvashatunk ilyesmit: „az ész az érdek rímája”, azután: „sugaras hőssé a bitang” átkölti magát, és „ha van is, kézen-közön elvész / az ideál . . .”, s erre gyanúsán rímkényszeres helyzetben jön az, hogy: „nem hozhat egyetértést, / csak a halál”. Továbbá, hogy „minden dolog apja valóban / a háború”; s hogy ő „különbékét . . . a semmivel” köt éppen ezért, és csinálja, amit csinálni kell. Nem azt vitatjuk most, hogy ez helyes vagy helytelen felfogás; egyáltalán nem vitatnánk a témának ezt a részét, ha a költői kifejezés szintje nem csupaszítaná le tárgyát, nem dobná prédául. Fontos, amit mond ebben a versszakban is: „ezért becsülök úgy egy-egy jó / pillanatot, / ezért van, hogy a háborúban / verset írok”. Ez igaz, mondjuk; de sem a kifejezése, sem a versközeg, sem a többi vers által megteremtett nagyobb tér nem hitelesíti művészileg. Szó sincs róla, hogy bonyolultabb kifejezést kérnénk számon Szabó Lőrincen (vagy beszéljünk itt csak egy elemző nevében, a magaméban), nem azt várnám, hogy ami egyszerű, „költőibbé” tegye. Azt szerettem volna, ha bizonyos szempontból nem egy önmagát leértékelő rutint látok viszont ezekben a tárgyuknál fogva oly fontos versekben. Nem is olyan rejtélyes ez az értékváltozási folyamat: Szabó Lőrinc „különbéke-korszakának” versei egy költői felfogás veszélyeit a legsűrítettebben foglalják össze. Telitalála-

tok is akadnak, s ugyanennek a vers-eszménynek szülöttei: „Végső lakójául agyamnak / a nagy csodálkozás marad csak, / hogy voltam és hogy nem leszek.” (*Csak az imént*) Ám a viszonylagos üresjárat – vagy a valamiképpen kifogásolható, felettünk elcsattogó elemek túlzott bősége – sokkal inkább jellemzi a *Különbékét*. Az alapanyaggal is baj van itt: állandóan viszonylatokat elemez Szabó Lőrinc, és ezekre talál (többnyire így van!) érzékletesnek ígérkező hasonlatot, példát, képet, történetet. De a cél: mindig valamely eszmei képződmény megjelenítése. Mármost ezeknek köre nem elegendően tág; túlságosan előtérbe kerül az agy munkája, elmetornai másodmértékek lesznek gyakran a versekből. Mintha már olvastuk volna ezt, érezzük tehát. Fárasztó az is, hogy nem magát a játszmát látjuk, hanem elemzéseit. A játszma: tartalmazna jóval több spontán elemet (nem a gépies társalgást, nem a lebonyolítást), több hirtelen villanást, őrizne. Aránytalanul sokat „mond ki” Szabó Lőrinc – a vers rovására. Majdnem mindent kimond, de ezzel nem sikerül a nyílt titok jó sűrűségét vagy tágas terét megteremtenie itt, ebben a kötetben. A „misztikus”, keleties, legendás, a spirituális verseket is ugyanúgy leragadnak ahhoz a „merészséghez”, amely tulajdonképpen ellenjáték volt, s mint ilyen, veszített a jelentőségéből. Nem lendül át ezekben a költeményeiben sem a mechanikus materialista határon (a poétai mechanikus materializmusén), és fárasztónak bizonyulva elsősorban kedvünket szegi. Pedig a *Te meg a világ* (hibáit szintén felvonultatva) izgalmasan nyers anyagával, a *Tücsökműzene* (sok gépiességével) előnyösebb oldaláról is mutatja ezt a különös klasszikust, aki oly kimerítően bizonyul kimeríthetetlennek, oly azonnal készen mutatkozik sosem egészen befejezett versalakban. Hiányzott volna belőle bizonyos érzékenység, mely a maradéktalan nyerseségnek is forrása? Állandóan az ész tornáit vívta, s így elnyűtt eszközeit? Vagy nagyon is a nyűtt eszközök illettek céljaihoz? Persze, ezek a célok, részleteik szerint, legalább kétszer változtak pályája során. Világi imamalmának zörömbölése nem egy-

szerűen a kiegyezésé; a megszenvedettség bizonyos jegyei mégis hiányoznak. A társadalmi kompromisszum „nagypolgári” költője egy (hosszabb) pillanatra? Nem pontos ez a meghatározás sem, hiszen épp lázadásában érezhetünk valami jól fogyaszthatót; s a költészet szűkebb „szakszempontjai” szerint nem tudnók okvetlenül „hajszála” bemérni a változást, nem annyira éles a határ. Az áthajlás lehetősége mindig adva volt nála, mondja mai ízlésünk. De itt meg kell állnunk, átadván a terepet – visszaadván! – a történeti szempontok teljességének jegyében vizsgálándó, minden mozzanatra kiterjedő, így végső soron legméltóbb figyelemnek. Azt a bizonyos „imamalmot” hallva kissé sivár anyagból ér bennünket mégis valami rejtelmes hatás. Akadnak helyek, ahol a költészet legmagasabb színvonalán, s a legfontosabb tartalmakhoz is közel. Sok minden – most már összetettebben fogalmazható így: épp a vers „szűkebb” szempontjából – ezért fájdalmas veszteség nála. Csakhogy az első kötet utáni korszaktól kezdve ez mindvégig ígérkezett. És ennek ellenére-e, hogy valami különbékét, önmagával, mégsem tudott megkötni; és van-e köze ehhez, hogy tulajdonképpen a végsőkig megfoghatatlan mélyű, lényeges kifejezést épp később, a legmagasabb szintű gyarlóságok szomszédságában érte el majdnem bármikor a versben? Mert ha itt fájó hiányokról szoltunk, nem akármilyen szinten kerestük a *többet*; Szabó Lőrincén, vagyis az ő lehetőségeinek fel sosem adott, csak épp „békülékenyen” végletes erővonal-együttesében.

TANDORI DEZSŐ